

Mirades crítiques a l'impacte psicosocial de la dana: disputant narratives i apostant per la reparació des de la ciutadania¹

MARÍA PILAR DOMÍNGUEZ CASTILLO

DANIELA PAZ FARFÁN MONTES

AMPARO BONILLA CAMPOS

SALOMÉ CARVAJAL RUIZ

Departament de Personalitat, Avaluació i Tractaments Psicològics
de la Universitat de València

CANDELA CASTILLO CRESPI

Investigadora predoctoral de la Universitat Complutense de Madrid

ANA MARTÍNEZ PÉREZ

Departament de Ciències de la Comunicació i Sociologia
de la Universitat Rey Juan Carlos de Madrid

DAU GARCÍA DAUDER

Departament de Sociologia de la Universitat Rey Juan Carlos de Madrid

RESUM

El fenomen meteorològic de la dana del dia 29 d'octubre de 2024, que en si mateix dona compte d'una crisi climàtica i ambiental possibilitada per poders econòmics i polítics, ha suposat la constatació de com la violència institucional i política, i el constant conflicte capital-vida, afecta la nostra quotidianitat, la nostra salut, així com l'exercici dels nostres drets. La ferocitat d'allò viscut, eixe dia i fins hui, només

1. Aquest informe s'inscriu en i ha sigut possible gràcies a conversatoris, reflexions i experiències etnogràfiques compartides en el marc del projecte CAMES (Cartografías, itinerarios y mecanismos de expulsión/exclusión en el sistema sanitario. Ministerio de Ciencia i Innovación (PID2022-138513OB-I00)).

va ser possible des d'un poder polític la violència del qual es va desplegar prenent formes d'abandó, de negligència, de tanatopolítica, de biopoder, i va causar la mort d'almenys 230 persones i la destrossa de milers de vides dels qui habiten en un territori de 562,7 km².

A les 20.11 h del 29 d'octubre, 48 hores després d'avisos d'alerta roja de l'Agència Estatal de Meteorologia (AEMET), 24 hores després del decret d'emergència de la Universitat de València pel qual suspénien l'activitat docent i, a continuació, tota l'activitat universitària, set hores després del desbordament del barranc del Poio en la localitat de Xiva, i de les primeres labors de rescat pels voltants, quan ja havien mort les primeres víctimes i moltes persones van quedar atrapa-des, va sonar una alarma d'alerta que es va viure com una de les primeres constatacions del que vindria: l'abandó i necro-negligència, per part del govern autonòmic i els seus responsables, donava continuïtat a les violències múltiples que van possibilitar les tragèdies ocorregudes. Les riuades/barrancades van arrasar milers de vides, però també la confiança en aquest govern autonòmic, deixant al seu pas la certesa que la prioritat mai no va ser la protecció i cura a la ciutadania.

Aquest article té com a interés compartir una aproximació crítica, feminista i antiracista a les causes i conseqüències de les riuades/barrancades, visibilitzant la intersecció de violències que van fer possible la tragèdia i com s'expandeixen al nostre dia a dia. Compartim també la mirada crítica a les disputes pel sentit i per l'hegemonia del relat del succeït, les operacions sinistres d'ocultació de responsabilitats i la rellevància de construir memòria perquè ens fa més por l'oblit que el record.

En tot aquest context, problematitzem l'abordatge terapèutic realitzat als malestars psíquics i psicosocials i reflexionem en quina mesura les intervencions sobre el trauma, tal com s'han plantejat, poden suposar donar continuïtat a diferents violències i exclusions. Des d'una mirada al patiment derivat de violències múltiples, incloses les violències institucionals, considerem que la distinció individual versus col·lectiu és fal·laç, quan una part important dels patiments, temors i ràbies deriven de les actuacions polítiques i violències institucionals.

En la mesura que tenim en el nostre horitzó una major probabilitat que puguem tornar a succeir aquestes tragèdies ambientals i polítiques, és imprescindible poder anar construint abordatges psicosocials col·lectius i inclusius, aprenent de les experiències comunitàries des dels territoris afectats. Al mateix temps, continuem denunciant i demandant l'assumpció de responsabilitat política, parapetada darrere d'un discurs centrat en el trauma i un model d'atenció individualitzada i tecnificada de recuperació, que omet que una part important dels malestars tenen a veure amb la necronegligència en la gestió d'allò públic.

DES DE LES CLIVELLES DELS TERRITORIS ARRASATS

Els 700 litres d'aigua que van caure per metre quadrat en alguns territoris valencians el 29 d'octubre de 2024 van desbordar rius i barrancs arrasant vides, aprofundint-se clivelles existents, i deixant paisatges i realitats desoladores. Situant les nostres mirades des d'eixes clivelles, passades i presents, volem visibilitzar les desigualtats prèvies a les riuades i barrancades, atés que ja hi havia vides que estaven sent arrasades per violències estructurals sedimentades en polítiques racistes, patriarcals i colonialistes.

A partir d'eixe dia, enmig de la tragèdia viscuda, les companyes migrants van començar a enfrontar-se a un major abandó, soledat i violències despietades; a una invisibilització del seu treball; a un qüestionament del seu compromís i solidaritat, a una mirada de sospita al suport incansable que mostraven als territoris arrasats. Al voltant de 60.000 persones migrants, moltes d'elles dones en situació administrativa irregular que cuiden persones majors, no han tingut accés a ajudes, van perdre els seus treballs sense explicacions i no han rebut suport dels serveis socials dels seus municipis. Al costat d'això, no tindre contractes de lloguer els ha dificultat l'empadronament en les seues poblacions i, amb això, l'accés a l'atenció sanitària. L'ajuda i solidaritat que desenvolupaven en els territoris valencians als quals pertanyen, malgrat tindre por de ser deportades o recloses al Centre d'Internament d'Estrangers (CIE) per la seua situació administrativa irregular, era invisibilitzada des de pràctiques i discursos de racisme estructural. L'articulació de l'ajuda des de lògiques racistes i patriarcals va ser una constatació des de les primeres hores que van seguir al fatídic 29 d'octubre i continua vigent fins al dia de hui.

EN LA DISPUTA PER L'HEGEMONIA DEL RELAT

Des del compromís per mirar i situar-nos des de les clivelles, el fang i els solcs dels territoris arrasats, les nostres mirades s'han anat trobant amb les nostres veus amb el propòsit d'escriure en la pugna per la narrativa i el sentit dels esdeveniments. El govern valencià, des del primer moment de l'ocorregut, va mostrar un interès prioritari: la disputa per l'hegemonia del relat, amb la mirada posada sobretot en l'exculpació de les seues responsabilitats.

Els nostres territoris, dels quals els paisatges sòrdids de desolació mostraven la crueltat de vides arrabassades, presenciaven tant l'esforç de la ciutadania per donar suport a labors d'atenció, cures, neteja... i alhora, des del govern valencià, la construcció de narratives en què la naturalesa es constituïa en la coartada perfecta per a eximir-se de les seues responsabilitats, disputant així l'origen de les «catàstrofes ambientals». D'ací ve que deslegitimaren la interrelació coneguda entre els interessos de polítiques urbanístiques i econòmiques i l'infrafinançament

de polítiques ambientals i de prevenció (Lewis i Lewis, 2017; Green, 2005), malgrat que és evident com les polítiques han anat construint les situacions de vulnerabilitat i les violències estructurals que provoquen la magnitud extrema i la ferocitat dels fenòmens meteorològics adversos (Green, 2005).

En l'escriptura d'aquest article, en les mobilitzacions del carrer i en el suport com a ciutadania, som conscients que ens juguem ni més ni menys que la memòria, representada per Walter Benjamin (2005) com un llampec que connecta passat i present en una nova constel·lació de l'ara, el present, habilitant nous circuits de compressió. Resistir des del relat; cuidar, defensar i no oblidar al quin, al qui i al com es transmetrà. D'ací ve que reivindicuem la construcció de narratives que possibiliten que les nostres memòries de la dana romanguen sempre lligades a les condicions històriques i polítiques que van provocar les seues conseqüències terrorífiques. Al mateix temps que impugnem el brunzit constant d'excuses del govern valencià, que en un clar exercici de violència enunciativa, pot acabar per saturar la història (Cadenas, 2025), generant confusió, banalització del passat i pèrdua de la seua eficàcia històrica, que puga servir de guia per al futur.

Igual que el present, la memòria també es construeix. Laura Macaya (2023) insisteix en com «l'impacte i les maneres de viure i interpretar el que ens ha passat no és natural ni essencial, sinó que respon als relats disponibles» (p. 26). Per això, la ciutadania dels territoris valencians tracta de no deixar esborrar la seua història. La història des de les seues vivències estripades, les injustícies i abandons, els assassinats de la seua gent; però també consolidant memòries de resistència per a oferir relats disponibles des de la parla dels mercats, places, hortes, escoles i centres de salut dels pobles del barranc del Poio: històries de suport mutu i a peu de carrer.

La història de les ciutadanes valencianes és una memòria de resistència. Perquè és important que, enfront del descoratjador panorama polític, prestem memòria a totes les accions socials que van fer ressorgir vida des del fang. En donar-nos més por l'oblit que el record, considerem imprescindible realitzar anàlisi des de les nostres mirades crítiques a un poder polític neoliberal, heteropatriarcal i racista que tracta de deslegitimar el nostre dret a construir i participar de la memòria històrica.

NARRATIVES SINISTRES I OPERACIONS D'OCULTACIÓ

I en aquesta disputa que ens trobem des del 29 d'octubre, no hem deixat de pensar en la rellevància, i la perversitat, que s'amaguen en les narratives i sentits que des del govern valencià continuen intentant imposar. Les narratives d'exculpació i ocultació han anat adoptant diferents formes, una de les quals són les operacions lingüístiques de creació d'una realitat temporal «post» dana ja des dels

dies posteriors al 29 d'octubre, pretenent que el joc lingüístic sobre «temps post» deixara enrere en un temps llunyà les tragèdies de les riuades/barrancades.

En eixe «post»dana, el govern valencià va aparéixer per a «reconstruir» amb programes, plans i licitacions interessades, des de les mateixes lògiques econòmiques i polítiques que van fer possible i van articular els desastres provocats per les riuades/barrancades del 29 d'octubre.

Hem considerat important visibilitzar l'operació sinistra que modula aquesta construcció dèspota i interessada del temps, ja que té nombroses implicacions en l'abordatge de la «reconstrucció», que no pretén aprendre dels errors que van causar morts i desolació. La urgència d'ocultació, pretenent que siga el pas del temps qui esborre les morts i els patiments, tracta que abandonem la nostra memòria. No obstant això, impugnem eixa operació sinistra d'ocultació i donem compte del terror continuat, de les violències institucionals que encara ens transiten i persisteixen. En el discurs del Consell Valencià sobre les polítiques en salut mental «post»dana, es continua estenent, fins al moment present, la lògica perversa de l'exculpació política darrere d'un relat que, no sols defuig de qualsevol (auto)crítica, sinó que es vanagloria de la seua presumpta eficàcia.

BREU REVISIÓ: REFLEXIONS SOBRE INTERVENCIONS

El prefix *post-* ha aparegut en nombrosos programes i accions de «reconstrucció», així com en el desenrotllament de múltiples intervencions psicològiques per a abordar el denominat «estrés posttraumàtic», a tan sols dies posteriors al 29 d'octubre. Considerem rellevant el desplegament de professionals que donen resposta a les necessitats d'atenció a la salut mental, així com l'augment de la sensibilització d'aquestes necessitats de la ciutadania. No obstant això, també considerem imprescindible realitzar un exercici crític de reflexió sobre els paradigmes en els quals es fonamenten les intervencions i els mètodes que es desenrotllen, perquè aquests no suposen la reiteració de violències estructurals i simbòliques.

Ens agradaria compartir els eixos següents que integren les reflexions que comencem a realitzar des dels territoris afectats i en converses amb professionals:

1) El mateix concepte de «trauma» s'ha desenrotllat en la disciplina de la psicologia per a fer referència tant al caràcter dels successos i esdeveniments que suposen amenaces percebudes a la integritat física i/o psicològica, com a les seues conseqüències «traumàtiques», i que s'associen a malestars i diagnòstics (Thompson, 2021). Aquest caràcter polisèmic del terme promou la psicologització de les experiències i, per tant, la seua reducció a un abordatge centrat principalment en la «intervenció» sobre i des de la interioritat de la persona (Burstow, 2003, 2005).

2) En referència a les aproximacions i els abordatges teòrics dels models hegemònics actuals d'intervenció, hem d'apuntar que es desenrotllen des

d'enfocaments biomèdics, individualitzants, descontextualitzats i basats en lògiques neoliberals que impulsen tècniques d'autodisciplinament i autoregulació emocionals des de dinàmiques de vigilància (Brown i Tseris, 2024).

3) Aquestos abordatges habiliten les condicions de possibilitat de diferents perills i riscos. Un d'ells s'evidencia en la paradoxa relacionada amb la «intervenció» sobre els sentiments de culpa, una emoció associada a successos traumàtics que implica assumptió de responsabilitat individual i experimentar intens malestar. En relació als successos de les riuades/barrancades, en què les pèrdues humanes i materials hagueren pogut previndre's, la responsabilitat de la qual no es va fer càrrec el govern valencià pretén desplaçar-se a les persones que han perdut la seua gent. Una de les manifestacions més explícites de la imposició d'eixa narrativa perversa la trobem en les declaracions realitzades des del govern valencià al setembre de 2025, quasi un any després de la dana, en les quals s'al·ludia al fet que van ser les persones les que van fallar a l'hora d'«autoprotegir-se». D'altra banda, en la mesura que les intervencions hegemòniques individualitzen els malestars i situen la responsabilitat de l'èxit de la intervenció en el treball intrapersonal dels qui patixen, els sentiments de culpa tindran una resolució complicada.

4) La descontextualització en la qual moltes teràpies psicològiques se situen en ignorar les causes estructurals relacionades amb la dana, i l'abandó polític previ i posterior, obliguen a separar allò polític i allò subjectiu-emocional, quan ambdues dimensions estan entrellaçades en l'explicació i l'abordatge dels malestars psíquics (com la ràbia, el pànic i el terror viscut). Considerem que eixa descontextualització dels malestars no sols impediex l'elaboració dels successos traumàtics, sinó que no facilita o suposa un obstacle a la integració de processos de participació col·lectiva necessaris per a la reparació i, per tant, per a la subversió de violències estructurals relacionades amb l'actuació política que va propiciar la tragèdia viscuda.

Proposem que les intervencions no perpetuen violències, i per a això creem que cal introduir conceptualitzacions que habiliten acompanyaments psicosocials contextualitzats i interseccionals; sent la conceptualització de «trauma institucional» possibilitadora d'un enfocament que partix de situar els malestars en la interrelació entre discursos, relacions socials, pràctiques institucionals amb els malestars i patiments psíquics personals i col·lectius. Proposem processos d'atenció i acompanyament que trenquen dicotomies que han dividit i diferenciat cosment o la dimensió individual diferenciada de la dimensió sociopolítica (Brown, 2024) i en què es puguen impugnar els discursos socials que reiteren culpabilització en (de) qui han patit (White, 2007).

És imprescindible que els processos d'acompanyament psicològic, social, comunitaris... es desenvolupen des d'anàlisis estructurals als condicionants de

vulnerabilitat, i que contemplen la interrelació entre les dimensions sociopolítiques i personals. D'una altra manera, tindríem el risc de realitzar programes des de la injustícia epistèmica i testimonial, impedit que les persones atorguen significats i sentits a les seues històries i patiments i impossibilitant que les «intervencions» es desenrotllen des dels coneixements experiencials i situats de la ciutadania (Fricker, 2007; Johnstone i Lee, 2004).

LA SALUT MENTAL TAMBÉ SUPOSA PARTICIPAR COM A CIUTADANIA

Les violències institucionals han desbordat rius i arquitectura simbòlica i cognitiva, els marcs d'intel·ligibilitat van quedar arrasats i necessitem recórrer a la creació de neologismes i narratives col·lectives per a elaborar, compartir i donar compte de vivències, violències i tragèdies mai sospitades prèviament. Quan la vivència desborda els paràmetres previs coneguts, el fet de posar nom i dotar de paraules permet l'elaboració conceptual i, per tant, la possibilitat de relacionar-se amb l'experiència viscuda des de lògiques no hegemòniques.

Violències que es necessiten nomenar per a donar un llaç que ens permeta narrar el dolor, la perplexitat, la ràbia, la incredibilitat, la desesperança i la tristesa derivades de sentir la violència despietada: necronegligència i tanatopolítica. Es necessita nomenar i escriure des del col·lectiu. Situar-nos als carrers, crits, abraços, cures. La ciutadania ha anat configurant narratives, expressant i fent sentir les demandes de responsabilitat política davant els assassinats en les seues manifestacions i carrers.

Els comitès veïnals, malgrat no ser escoltats ni tinguts en consideració des del Consell Valencià, romanen treballant, no per a reconstruir territoris des de les lògiques prèvies neoliberals i d'abandó institucional, sinó per a proposar models urbanístics, de prevenció col·lectiva, inclusivament, que oferisquen horitzons sostenibles davant un futur que sembla que es caracteritza per estes catàstrofes polítiques i ambientals. Des de la ciutadania s'han mobilitzat també formes d'acompanyament comunitari i col·lectiu de la ràbia, el dolor, el dol i el patiment, que no és mai purament psicològic ni deixa de ser profundament polític, per les causes en les quals s'assentisca el drama en què cada història individual es troba i per l'horitzó en què poden trobar solució i alleujament, en relació al passat i de cara al futur, sostingut en la creació d'una memòria col·lectiva.

Des de les clivelles a través de les quals mirem les violències i l'abandó institucional, han sorgit moviments de resistència, activismes com els que ha organitzat la població migrant i racialitzada: Resistència Migrant Dissident, Regularització ja!, Associació Intercultural de Professionals de la Llar i les Cures, Dones, Veus i Resistències, Uhuru València, Casa Massapé, i també iniciatives comunitàries impulsades des d'organismes com Psicòlogues sense Fronteres, amb Yéssica Díaz,

coordinadora de l'àrea d'Acció Humanitària, al capdavant, al costat d'altres iniciatives de psicoterapeutes que, en els acompanyaments, han prestat escolta al crit que demana justícia, a més de consol davant la pèrdua i el dolor.

Davant la creació de la temporalitat POST, ens situem en un present DANA que transforma la vida de milers de persones. Això és un article-informe sense acabar, ja que romanen les causes que van provocar morts i desolació, i perquè el reconeixement de responsabilitats, davant violències evitables, no ha ocorregut. Seguirem, per tant, juntes davant les violències; acompanyant i creant altres mons dignes per a todes.

BIBLIOGRAFIA

- BROWN, C. (2024). Talking Trauma Talk and the Dangers of SpeechT Feminist Narrative Therapeutic Conversations for Complex Trauma, dins C. BROWN (ed.), *Reframing Trauma Through Social Justice Resisting the Politics of Mainstream Trauma Discourse* (p. 103-127). Routledge,
- BROWN, C. i TSERIS E. (2024). Speaking the Unspeakable. Discursive and Political Resistance to Dominant Trauma Discourse and Trauma Work, dins C. BROWN (ed.), *Reframing Trauma Through Social Justice Resisting the Politics of Mainstream Trauma Discourse* (p. 15-42). Routledge.
- BURSTOW, B. (2003). Toward a Radical Understanding of Trauma and Trauma Work. *Violence Against Women*, 9(11), 1293-1317. <https://doi.org/10.1177/1077801203255555>
- BURSTOW, B. (2005). A Critique of Posttraumatic Stress Disorder and the DSM. *Journal of Humanistic Psychology*, 45(4), 429-445. <https://doi.org/10.1177/0022167805280265>
- CADENAS CAÑÓN, I. (2025). Huérfanas las que contamos, dins ROSÓN VILLENA, M. (coord.), *Memoria & deseo* (p. 21-34). Vizca.
- FRICKER, M. (2007). *Epistemic Injustice Power and the Ethics of Knowing*. Oxford University Press.
- GREEN, P. (2005). Disaster by Design: Corruption, Construction and Catastrophe. *The British Journal of Criminology*, 45, 4, 528-546. <https://doi.org/10.1093/bjc/azi036>.
- JOHNSTONE, M. i LEE, E. (2024). Repositioning Our Understanding of Trauma Through the Lens of Epistemic Injustice and Hermeneutic Omissions, dins C. BROWN (ed.), *Reframing Trauma Through Social Justice Resisting the Politics of Mainstream Trauma Discourse* (p. 43-56). Routledge.
- LEWIS, J. i LEWIS, B. (2017). The cultural politics of mining and natural disaster in Indonesia: by fire and sword. *Disasters*, 41(1), 23-40. <https://doi.org/10.1111/disa.12185>
- MACAYA, L. (2023). *Conflicto no es lo mismo que abuso*. La escocesa.

- THOMPSON, L. (2021). Toward a feminist psychological theory of «institutional trauma». *Feminism & Psychology*, 31(1), 99-118. <https://doi.org/10.1177/0959353520968374>
- Walter, B. (2005). *Libro de los pasajes*. Akal.
- WHITE, M. (2007). *Maps of narrative practice*. W.W.Norton & Company.